

Rośliny święcone w bukietach w dniu Matki Boskiej Zielnej w cerkwiach prawosławnych na przedpolu Puszczy Białowieskiej

Plants in bouquets blessed on Assumption Day in Orthodox churches
in the vicinity of the Białowieża Forest

ŁUKASZ ŁUCZAJ

Zakład Botaniki i Biotechnologii Roślin Użytkowych, Instytut Biotechnologii Stosowanej i Nauk
Podstawowych, Werynia 502, 36-100 Kolbuszowa, email: lukasz.luczaj@interia.pl

ABSTRACT: Herbal bouquets are blessed all over Poland on Assumption Day (Catholic churches – 15 August, Orthodox churches – 28 August). In 2009, such bouquets were documented using photographs in four Orthodox churches adjacent to Białowieża Forest (northeastern Poland), a region rich in folklore and natural habitats. The blessed bouquets were very poor in species (4.4 species on average) and only 49 species occurred in 66 of the documented bouquets. This is proportionally half the number of species blessed in the Carpathians (southern Poland). This poverty of bouquet composition may be explained by the fact that in Orthodox churches the main herb blessing event takes place on St. John's Day, in July.

Key words: ethnobotany, ritual plants, medicinal plants, cereals

Wstęp

W roku 2008 autor artykułu rozpoczął akcję fotograficznej dokumentacji bukietów święconych w dniu Matki Boskiej Zielnej (Łuczaj 2009, 2011a, 2011b), a rok później także podobną dokumentację wianków święconych w Oktawę Bożego Ciała (Łuczaj 2012). Święta te są w sposób szczególnie związane z roślinami leczniczymi – w bukietach i wiankach znajdują się zwykle głównie rośliny lecznicze używane później w leczeniu ludzi i zwierząt. Są więc te bukiety świetnym obrazem, przynajmniej części, lokalnej farmakopei (Udziela 1931; Köhler 1996a, b; Łuczaj 2009, 2011a, 2011b, 2012).

W latach 2007-2013 autor artykułu i współpracownicy udokumentowali kilka tysięcy bukietów z terenu całych Karpat (od Beskidu Śląskiego po Bieszczady), Niziny Sandomierskiej, Lubelszczyzny, Mazowsza i Podlasia. Część z tych materiałów już opublikowano (Beskid Niski – Łuczaj 2009, okolice Krosna i Jasła – Łuczaj 2011b, Sanoka – Fitkowski 2011, Krakowa – Łuczaj 2011a).

Niniejszy artykuł jest prezentacją wyników tej akcji prowadzonej w wybranych cerkwiach prawosławnych Podlasia. Święto Matki Boskiej Zielnej jest znane wśród ludności prawosławnej Podlasia głównie pod nazwą *Uspienije Bogorodicy* i z powodu różnic między kalendarzem gregoriańskim i juliańskim przypada 28 sierpnia.

Materiały i metody

Rejestrację bukietów przeprowadzono podobnie jak inne badania z cyklu dokumentującego bukiety święcone w dniu Matki Boskiej Zielnej w Polsce. Zdjęcia wykonywano 28 sierpnia 2009, głównie przed mszą, czasem podczas mszy lub po jej zakończeniu. Wszystkie badane osoby zgodziły się na sfotografowanie swych bukietów. Fotografowano wszystkie bukiety święcone podczas danej mszy, z odległości 50-100 cm (Fig. 1-3). Dla większych bukietów czasem wykonywano po dwa zdjęcia, z różnych stron. Zdjęcia wykonano w czterech cerkwiach prawosławnych w powiecie hajnowskim: Werstok (11 bukietów), Kleszczele (17), Orla (23) i Czyże (13). Fotografie bukietów są przechowywane w prywatnym archiwum autora.

Wyniki i dyskusja

Bukiety zielne święcone w cerkwiach są bardzo ubogie w gatunki, ogółem zanotowano 49 taksonów. Średnia liczba gatunków w bukiecie wynosi 4,4 z czego trzy gatunki to zwykle zboża. Najbogatszy bukiet miał tylko 9 gatunków. Średnio na jeden bukiet przypada jedynie 0,4 gatunku dzikiego. Najczęściej święconymi taksonami są żyto, owies i pszenica oraz kwiaty ogrodowe, głównie aster chiński, aksamitka i dalia. Z ziół leczniczych najczęściej święconym gatunkiem jest bylica piołun (Tab. 1).

Bukiety święcone w okolicach Puszczy Białowieskiej są jednymi z najuboższych gatunkowo w Polsce. Bukiety fotografowane w Karpatach zawierają średnio osiem lub dziewięć gatunków roślin, zarówno te w kościołach katolickich jak i cerkwiach greckokatolickich i prawosławnych (Łuczaj 2009, 2011a, 2011b). Z drugiej strony także inne nieopracowane jeszcze materiały zebrane z niżej (kościół katolicki na Podlasiu, Mazowszu i Lubelszczyźnie) są uboższe gatunkowo niż te z Karpat.

Wyjątkowe ubóstwo bukietów białowieskich, tak kontrastujące z relatywnie dobrym zachowaniem ogółu tradycji ludowych, w tym tradycji użytkowania roślin, w porównaniu z większością terenów Polski (Pirożnikow 2008, 2010), można po części wytłumaczyć tym, że innym świętem, podczas którego święci się zioła lecznicze w cerkwiach prawosławnych Podlasia jest dzień Św. Jana (7 lipca), a owoce świeci się w dzień Św. Spasa, w przeciwieństwie do kościołów katolickich, gdzie w całej Polsce zioła lecznicze, owoce i warzywa święci się w Oktawę Bożego Ciała i w dniu Matki Boskiej Zielnej. W badanym terenie centralnym składnikiem bukietów są zboża. Brakuje w nich tak charakterystycznych elementów bukietu powszechnych w Karpatach i w przyległym pasie wyżyn, jak kalina, jabłko, lebiodka, sadziec, słonecznik czy koper. Jest to o tyle zastanawiające zjawisko, że zioła lecznicze występowały dawniej w wiązkach na Zielną na całej Białostocczyźnie, także w wioskach prawosławnych (Gawel 2009). W materiale opisywanym w tym artykule zioła te występują bardzo nielicznie (piołun, mięta, wrotycz, mak lekarski). W bukietach występowały też dawniej warzywa, głównie marchew i kapusta. Obecnie marchew zaobserwowałem tylko w kilku bukietach. Wydaje się, że święcenie przymiotna białego oraz jastruna właściwego jest nowym zjawiskiem – rośliny te obecnie są święcone w zastępstwie rumianku pospolitego (*Chamomilla recutita* (L.) Rauschert), który stał się na polach Podlasia rośliną rzadką. Znamienne jest, że tylko w trzech bukietach odnotowano wrotycz maruna, który na Podlasiu uchodzi za najcenniejszą i jedną z najbardziej uniwersalnych roślin

leczniczych i użytkowanych w magii (Ewa Pirożnikow – inf. niepubl.). Tak więc na pewno nastąpił regres w ilości święconych gatunków.

Zanikanie tradycji święcenia roślin w bukietach na Zielną podsumował jeden z mieszkańców w Werstoku, zapytany dlaczego teraz święci się głównie zboża: „Bo, Panie, teraz ludzie tylko w Bizony wierzą”. I nie miał na myśli białowieskich bizonów – żubrów, ale kombajny.

Fig. 1 Święcenie bukietów w Orli (28.08.2009). W bukietach na górnych zdjęciach wyraźnie widoczne gałązki piołunu, najważniejszej rośliny leczniczej święconej w tym dniu.

Fig. 2 Przykłady bukietów z miejscowości Czyże

Fig. 3 Przykłady bukietów z miejscowości Kleszczele

Fig. 4 Świecenie bukietów w miejscowości Werstok. We wszystkich badanych miejscowościach powszechne jest teraz używanie plastikowych torebek do zakrywania bukietu przed i po mszy (zdjęcie górne od lewej).

Tab. 1. Rośliny święcone w badanych cerkwiach. Plants blessed in the studied churches.

Miejscowość / Locality		Wszystkie / All	Czyż e	Kleszcz ele	Orl a	Werst ok
Liczba bukietów / No. of bouquets		64	13	17	23	11
Średnia liczba gatunków / Mean species number		4.4	5.2	4.7	4.2	3.6
GATUNKI / SPECIES		Liczba bukietów / No. of bouquets				
zboża ościste razem, głównie żyto, czasem też jęczmień – all cereals with spikes, mainly rye, also barley	głównie/mainly <i>Secale cereale</i> L., także/also <i>Hordeum vulgare</i> L.	39	10	10	10	9
aster chiński	<i>Callistephus chinensis</i> (L.) Nees	25	6	6	8	5
aksamitka rozpierzchła	<i>Tagetes patula</i> L.	25	5	8	8	4
owies zwyczajny	<i>Avena sativa</i> L.	24	4	7	10	3
pszenica zwyczajna	<i>Triticum aestivum</i> L.	23	7	4	10	2
dalia	<i>Dahlia</i> sp.	13	4	2	6	1
nawłóć kanadyjska i n. późna	<i>Solidago canadensis</i> L. & <i>S. gigantea</i> Ait.	10	3	3	3	1
rudbekia błyskotliwa i r. owłosiona	<i>Rudbeckia fulgida</i> Ait. & <i>R. hirta</i> L.	8	2	2		4
mak lekarski	<i>Papaver somniferum</i> L.	7	1	3	3	
cynia wytworna	<i>Zinnia elegans</i> Jacq.	7		1	4	2
bylica piołun	<i>Artemisia absinthium</i> L.	6	2		4	
rudbekia naga f. pełnokwiatowa	<i>Rudbeckia laciniata</i> L. f. <i>plena</i>	6	3	1		2
kosmos pierzasty	<i>Cosmos bipinnatus</i> Cav.	5	1	2	1	1
wilczomlec obrzeżony	<i>Euphorbia marginata</i> Pursh	5	1	2	2	
floks wiechowaty	<i>Phlox paniculata</i> L.	5	1	3	1	
nachylek	<i>Coreopsis</i> spp.	4	1		2	1
szparag lekarski	<i>Asparagus officinalis</i> L.	3		1	2	
słoneczniczek	<i>Heliopsis helianthoides</i> (L.) Sweet	3	1	1	1	
mięta pieprzowa	<i>Mentha</i> cfr <i>xpiperita</i> L.	3			3	
szałwia błyszcząca	<i>Salvia splendens</i> Sellow ex J.A. Schultes	3	2		1	
wrotycz maruna	<i>Tanacetum parthenium</i> (L.) Schultz Bip.	3		1	2	
krwawnik pospolity	<i>Achillea millefolium</i> L.	2			2	
żeniszek meksykański	<i>Ageratum houstonianum</i> Mill.	2	1	1		
marchew – korzeń odmiany uprawnej	<i>Daucus carota</i> L.	2		1		1

mięta długolistna	<i>Mentha longifolia</i> (L.) Hudson	2		2		
krwawnik wiązówkowaty	<i>Achillea filipendulina</i> Lam.	1			1	
krwawnik kichawiec f. pełna	<i>Achillea ptarmica</i> 'Plena'	1			1	
zawilec japoński	<i>Anemone hupehensis</i> (Lemoine) Lemoine	1	1			
ogórecznik lekarski	<i>Borago officinalis</i> L.	1			1	
budleja Dawida	<i>Buddleia davidii</i> L.	1		1		
krokosmia	<i>Crocoshia</i> sp.	1				1
ostróżka lub ostróżeczka	<i>Delphinium</i> sp. & <i>Consolida</i> sp.	1			1	
przymiotno białe	<i>Erigeron annuus</i> (L.) Pers.	1			1	
słonecznik zwyczajny	<i>Helianthus annuus</i> L.	1	1			
rozchodnikowiec okazały	<i>Hylotelephium spectabile</i> (Boreau) H. Ohba	1		1		
niecierpek gruczołowaty	<i>Impatiens glandulifera</i> Royle	1				1
jastrun olbrzymi	<i>Leucanthemum maximum</i> DC.	1		1		
jastrun właściwy	<i>Leucanthemum vulgare</i> Lam. s.l.	1	1			
jęczyczka pomarańczowa odm. Desdemona	<i>Ligularia dentata</i> (A.Gray) Hara 'Desdemona'	1	1			
len zwyczajny	<i>Linum usitatissimum</i> L.	1			1	
mak polny	<i>Papaver rhoeas</i> L.	1				1
rdest wschodni	<i>Persicaria orientalis</i> (L.) H.Gross	1		1		
petunia	<i>Petunia</i> sp.	1			1	
rudbeckia naga f. dzika	<i>Rudbeckia laciniata</i> L.	1		1		
jarzab pospolity	<i>Sorbus aucuparia</i> L.	1		1		
wrotycz zwyczajny	<i>Tanacetum vulgare</i> L.	1			1	

Podziękowania

Dziękuję bardzo dr hab. Jakubowi Dolatowskiemu (Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszcach) za pomoc w doborze miejscowości do badań i dr Ewie Pirożnikow (Uniwersytet w Białymstoku) za cenne uwagi.

Literatura

Fitkowski Ł 2011. Bukiety zielne święcone w dniu Matki Boskiej Zielnej w Sanockiem. Herbal bouquets blessed on Assumption Day in the Sanok region. *Etnobiologia Polska* 1: 7-19

Gawęł A 2009. Zwyczaje, obrzędy i wierzenia agrarne na Białostocczyźnie od połowy XIX do początku XXI wieku. Księgarnia Akademicka, Kraków

Köhler P 1996a. Zielnik Seweryna Udzieli—dokumentacja pracy “Rośliny w wierzeniach ludu krakowskiego.” *Lud* 80: 179–186.

Köhler P 1996b. Rośliny poświęcone kultowi Maryi w zielniku Seweryna Udzieli. In Spiss A (ed) *Orędowniczko nasza. Kult Matki Bożej w polskiej kulturze ludowej*. Muzeum Etnograficzne im. Kraków Seweryna Udzieli w Krakowie, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, oddział w Krakowie, Poland, pp. 138-149

Łuczaj Ł 2009. Bukiety święcone w dniu Matki Boskiej Zielnej w Beskidzie Niskim i Dołach Jasielsko-Sanockich. *Płaj* 36: 56-65

Łuczaj Ł 2011a. Changes in Assumption Day Herbal Bouquets in Poland: a nineteenth century study revisited. *Economic Botany*, 65(1): 66-75

Łuczaj Ł 2011b. Herbal bouquets blessed on Assumption Day in south-eastern Poland: freelisting versus photographic inventory. *Ethnobotany Research and Applications* 9: 1-25

Łuczaj Ł 2012. A relic of medieval folklore: Corpus Christi Octave herbal wreaths in Poland and their relationship with the local pharmacopoeia. *Journal of Ethnopharmacology* 142: 228–240

Pirożnikow E 2008. Tradycyjne użytkowania dziko rosnących roślin leczniczych i pokarmowych we wschodniej części Podlasia. In: Górniak A, Poskrobko B (eds). *Park krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej w systemie ochrony przyrody i edukacji środowiskowej*. Materiały konferencji „Parki krajobrazowe w I połowie XXI wieku – edukacja ekologiczna wczoraj i dziś na przykładzie Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej” 27-28 maja 2008 r. Park Krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej, Supraśl, pp. 64-79

Pirożnikow E 2010. Tradycja użytkowania roślin dziko rosnących na Podlasiu -poszukiwanie smaków, zdrowia i zaspokojenia głodu. In: Stolična R, Drożdż A (eds). *Historie kucenne: Rola i znaczenie pożywienia w kulturze*. Uniwersytet Śląski w Katowicach, Cieszyn-Katowice-Brno, pp.188-200

Udziela S 1931. Rośliny w wierzeniach ludu krakowskiego. *Lud* 30: 36–75